

דְּרָשׁוֹנֵי

פרשת האזינו, תשע"ט, מספר 1287

הקשר בין סוף התורה לתחילתה

צבי שמעון

הסתר פנים ועונש קשה, וממשיכה ב"וזאת הברכה" עם ברכות שפע, קרבה לה' וירושת טוב הארץ. יש דמיון מבני כללי בין הפרקים אך בסדר הפוך, היוצר מבנה כיאסטי. התורה מסיימת במעבר מתוכחה לברכה ואופטימיות, בניגוד לחומש "בראשית" הפותח בברכה ועובר לקללה. גם תיאור מותו של משה בגיל מאה ועשרים שנה,² כש"לא כהתה עינו ולא נס לחה" (דב' לד:ז), והערכה חיובית שאין שנייה לה של משה וקרבתו לה': "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים" (שם לד:י), מתקשרים עם מציאות של קרבה לה' ומצב אלמוות המאפיין את האדם טרום החטא בגן עדן. משה פועל בסוף ימיו להתגבר על הקללות הקדמוניות, ולהפוך את מגמת השיפוט ממגמה שלילית לחיובית.⁴

קשרים בין שירת האזינו לסיפורי הבריאה

לאחר התייחסות למבנה הכללי של הפרקים, נעבור לניתוח פרטני. נתחיל בהשוואה בין שירת האזינו לסיפורי הבריאה. הפסוק הראשון של השירה: "הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְּרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אֲמַרְי פִּי" (דב' לב:א) מתחבר עם הפסוק הראשון של התורה: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ". הדהוד זה מעורר את הקורא לשים לב לקשרים נוספים שיבואו מיד בהמשך. הדימוי של דבר ה', המגיע "כְּשִׁעְיָרָם עָלַי דָּשָׂא וְכַרְבִּיבִים עָלַי עֵשֶׂב" (שם ב) מזכיר את בריאת הצמחייה ביום השלישי של הבריאה: "תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע" (בר' א:יא). ההקבלות הלשוניות הבולטות ביותר מצויות בתיאורי החסד של ה' בהקמת עם ישראל והושעתו במדבר:

יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתַהוֹ יִלֵּל יִשְׁמַן
יִסְבְּבֵנְהוּ יְבוֹנְנֵהוּ יִצְרְנֵהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינָיו.
כְּנֶשֶׁר יַעִיר קֶנּוּ עַל גּוֹזְלָיו יִרְחַף (דב' לב:י-יא).

המילה "תהו" וכן הפועל "רחף" יוצרים אנלוגיה עם תחילת סיפור הבריאה: "וְהָאָרֶץ הִיְתָה תְהוֹ וְבִהוּ... וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (א:ב). שתי מילים אלו מופיעות בתורה רק בשתי הפרשות האלו, העובדה שמדובר בשתי מילים נדירות בתורה,

קריאת הפרקים האחרונים בתורה וחג שמחת תורה הממשש ובא מזמינים אותנו לבחון את הקשר בין סוף התורה לתחילתה. בשל החלוקה המסורתית לחמישה חומשים, אנו רגילים להתייחס לכל חומש כיחידה ספרותית, ובוחנים את המבנה של כל חומש לעצמו, אך יש לתת את הדעת גם למכלול התורה כיחידה ספרותית. בחינת הקשר בין סוף התורה לתחילתה מתרכזת בחומשים "בראשית" ו"דברים", שדווקא הם הבולטים מבין החומשים כיחידות ספרותיות בעלות פתיחה וסוף ברורים, המבחינים אותם משאר החומשים.¹ אך על אף זאת, ניתן לבחון את הקשר בין תחילת "בראשית" וסוף "דברים", בשל היותם פתיחה וסיומת של התורה כולה.

לשם בחינה זו, נתייחס לשלושת הפרקים הראשונים והאחרונים של התורה. שלושת הפרקים הראשונים – שני סיפורי הבריאה – מהווים, לאור תוכנם, פתיחה ברורה לתורה. כמו כן, שלושת הפרקים האחרונים – שירת האזינו (ל"ב), ברכת משה את בני ישראל (ל"ג) ומות משה (ל"ד) – מהווים, לאור תוכנם, סיומת ברורה לתורה.

מבט על: היפוך מגמה

מבט מלמעלה על מבנה ששת הפרקים חושף תופעה מעניינת. התורה פותחת בסיפור בריאה אופטימי, הכולל ברכה והערכה חיובית מאוד של העולם: "וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וְכַבְשֶׁתָּהּ... וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" (בר' א:כח, לא), והיא ממשיכה בסיפור של חטא, קללה וגירוש מגן עדן (ג:י-כד). לעומת זאת, התורה מסיימת בשירת האזינו, שהיא ברובה תוכחה קשה על חטאי עם ישראל ועזיבתם את ה', שתוצאתם

* ד"ר צבי שמעון מרצה במחלקה לתנ"ך ובבית הספר ללימודי יסוד באוניברסיטת בר-אילן.

¹ ספרי "בראשית" ו"דברים" מאופיינים בסיומות מובהקות. הסיומת של "בראשית" בברכת יעקב (בר' מ"ט) ותיאור מותם של יעקב ויוסף (שם מט:לג; נ:כו) מקבילה לסיומת של "דברים" בברכת משה (דב' ל"ג) ומות משה (שם ל"ד). שני החומשים מסיימים גם באזכור שבועת ה' לאבות על נתינת הארץ (בר' נ:כד; דב' לד:ד), ומסיימים במצב של טרום הגשמת ההבטחה. בחומש "דברים", יש גם קשר ברור היוצר "אינקלוזור" – מסגרת – בין הפסוק האחרון שבו: "וּלְכָל הַיָּד הַחֲזָקָה וְלְכָל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל" (דב' לד:יב) לבין הפסוק הראשון: "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן" (דב' א:א). החומשים "שמות" ו"ויקרא", בשונה משאר החומשים, נקראים כרצף ברור, שכן תחילת חומש "ויקרא" היא המשך ישיר של סוף חומש "שמות".

² השוו לבר' ו:ג – "והיו ימיו מאה ועשרים שנה".

³ השוו באופן ניגודי לבר' ד:יד: "ומפניך אסתר".

⁴ מגמה זו בולטת במיוחד גם בהשוואת ברכות משה בסוף "דברים" לברכות יעקב בסוף "בראשית", אך קצרה היריעה מלפרט. ראו למשל: N. Levine, "The Curse and the Blessing: Narrative Discourse Syntax and Literary Form", *JSOT* 27 (2002) 189-199.

בשני הסיפורים חושפת פרט מפתיע נוסף: מספר האמירות של משה ושל ה' בשני הסיפורים זהה! חז"ל כבר ציינו: "בעשרה מאמרות נברא העולם" (משנה אבות ה, א), ועשר פעמים מופיע ציון של אמירת משה ב"וזאת הברכה"⁵. הקבלה זו לאמירות הקב"ה בסיפור הבריאה מרוממת את ברכותיו של משה בסוף התורה, ומעניקה להן חשיבות רבה ביותר.

עיון בפסוקים האחרונים בברכת משה חושף אנלוגיה ברורה נוספת לתחילת התורה, והפעם לסיפור הבריאה השני – סיפור גן עדן. כך מסתיימת ברכת משה:

מַעֲנֵה אֱלֹקֵי קָדֶם וּמַתַּחַת זֹרַעַת עוֹלָם וַיִּגְרַשׁ מִפְּנֵיךָ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשֶּׁמֶד. וַיִּשְׁפֹּן יִשְׂרָאֵל בְּטַח בְּדָד עֵינָיו יַעֲקֹב אֶל אֶרֶץ דְּגָן וְתִירוֹשׁ אֶף שָׁמִיּוֹ יַעֲרְפוּ טַל. אֲשֶׁרִיד יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךָ עִם נוֹשַׁע בְּה' מִגֵּן עֲזָרְךָ וְאֲשֶׁר חָרַב גְּאוֹתֶיךָ וַיִּפְחָשׁוּ אֵיבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל בְּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ (דב' לג:כז-כט).

הקורא פסוקים אלו שם לב מיד לרצף מילים – קדם, גרש, שכן, חרב – המוכרים מסיום סיפור גן עדן.

וַיִּגְרַשׁ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁפֹּן מִקֶּדֶם לְגֵן עֵדֶן אֶת הַכְּרִבִּים וְאֶת לֶהֱט הַחֲרִיב הַמַּתְּהַפֶּכֶת לְשֹׁמֵר אֶת דְּרֹךְ עֵץ הַחַיִּים (בר' ג:לד).

סיום ברכת משה מהדהד את סיום סיפור גן עדן. בעוד הופעת כל אחת מארבע המילים כשלעצמה אינה בעלת משקל, הופעת ארבעתן במקבץ בסיום שני הסיפורים אינו יכול להיחשב למקרי. מפתיע הוא, שאותן מילים, שבספר בראשית מציינות את עונש הגירוש מגן עדן בשל החטא, משמשות את משה להבלטת היחס המיוחד של ה' לעם ישראל. בסיפור גן עדן האדם מגורש מלפני השכינה. אצל משה, חרב ה' מגרשת את אויבי ישראל כדי לאפשר לעם ישראל לשכון בטח בארץ נחלתו, המקבילה לגן עדן בשפע ברכתה. בשימוש במילים זהות על ידי משה בברכותיו, הופך הנביא את הקללה על האנושות לברכה על ישראל, ומסיים מהלך, שהתחיל בגירוש מגן עדן בתחילת התורה, וסופו בהשכנת ישראל בטח "אֶל אֶרֶץ דְּגָן וְתִירוֹשׁ" בעת ש"אֶף שָׁמִיּוֹ יַעֲרְפוּ טַל".

פתחנו את דברינו בניחות מבני שלוש הפרקים הראשונים והאחרונים בתורה, והצבענו על היפוך מגמה: מהידרדרות לקללה בתחילת התורה להתעלות לברכה בסופה. כמו כן ראינו, כי היפוך המגמה הזה עולה גם מניחות מפורט של הפסוקים: משה מאמץ בסוף התורה את אותן מילות הקללה שבתחילתה, אך מעניק להן משמעות חיובית של ברכת ה'.

החומשים "בראשית" ו"דברים", עם היותם יחידות ספרותיות עצמאיות, משמשים גם כחידות הפותחות והמסיימות את היצירה הגדולה של התורה. סופה, סיומת אופטימית, מהווה תיקון לכשלי האנושות בראשיתה.

ברכת יעקב בסוף חומש "בראשית". שם הוא מופיע פעם אחת בלבד בתחילת הפרק (בר' מט:א).
ראו דב' לג:ב, ז, ח, יב, יג, יח, כ, כב, כג, כד. הפועל "אמר" מופיע פעם נוספת בפרק, אך לא לציון אמירת משה אלא בתיאור אופיו של שבט לוי: "הָאָמַר לְאֲבִיו וְלֵאמֹר לֹא רָאִיתִיו" (לג:ט).

המופיעות בסמיכות בכל אחת משתי הפרשיות הללו, מעניקה להקבלה לשונית זו משקל רב.⁵ בנוסף להקבלה זו, המילים המתארות את פעולות ה' למען העם – בִּוְנָהוּ וַיִּצְרְנָהוּ – רומזות במצלול שלהן ליצירת האדם והאישה בסיפור הבריאה השני: "וַיִּצְרֶה ה' אֶל-לֵהִים אֶת הָאָדָם... וַיִּבְרָן ה' אֶל-לֵהִים אֶת הַצֶּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה" (ב:ז, כב). סמיכות שתי המילים בשירת האזינו מגבירה את הסבירות למשחק מילים מכוון, המפנה לסיפור בריאת האדם והאישה. הרעיון מאחורי הפניית שירת האזינו לסיפורי הבריאה הוא הרצון לקשר בין תהליך התערבות ה' בהקמת עם ישראל במדבר – ארץ שאינה תומכת בקיום חיים – לבין מעשי הבריאה היוצרים חיים ממצב של תוהו והיעדר. בשני המקרים היצירה מתאפשרת בשל "ריחוף" האל המתערב ביקום, הן ביצירת עולם והן ביצירת עם. יצירת עם ישראל אכן משולה ללידה: "צוֹר וְלֹדֶךָ תִּשִּׁי" (לב:יח) – מעין בריאה.⁶ ה' מציל את העם ממוות במדבר, ועל ידי כך כביכול יוצר אותו כמו בריאה מחודשת, אך על אף כל מאמציו, העם חוטא ומורד כנגד יוצרו.⁷ אין זה מקרי שהשירה, המשתמשת בלשון ובדימויים מסיפורי הבריאה, מסיימת באפילוג שלה בתיאור: "וַיִּכַּל מֹשֶׁה לְדַבֵּר אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל" (לב:מה) המקבילה לסיום התיאור של הבריאה: "וַיִּכַּל אֱ-לֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה" (ב:ב).

קשרים בין "וזאת הברכה" לבין סיפורי הבריאה

השוואת "וזאת הברכה" לתיאור שבעת ימי בראשית חושפת שימוש באותה מילה מנחה. כרגיל, אין לייחס לשימושה שום משקל ביצירת אנלוגיה, אך במקרה זה, יש בה, לטעמי, מגמה אנלוגית. כוונתי לפועל "אמר". פועל זה הוא הפועל המצוי ביותר בתנ"ך, ולכן נשאלת השאלה איך ניתן לייחס לשימוש בו מגמה השוואתית? והלוא כמעט בכל סיפור קיים שימוש נרחב בפועל זה! התשובה היא, שבשני הסיפורים – סיפור שבעת ימי בראשית וברכת משה – השימוש בפועל "אמר" חריג. הוא אינו מופיע, כפי המצוי, במסגרת דיאלוג בין דמויות, אלא במסגרת דיבור של דמות אחת בלבד. בדר"כ כשאותה דמות מדברת, אין צורך בשימוש חוזר ונשנה של הפועל "אמר". למרות זאת, גם בבר' פרק א', שבו ה' הוא הדובר הבלעדי, וגם בדב' פרק ל"ג, שבו משה הוא הדובר הבלעדי, בולטת החזרה על הפועל "אמר". ה' בורא את העולם בסדרת אמירות, ומשה מברך את השבטים, כשברכתם פותחת לרוב בציון שם השבט בליווי הפועל "אמר": "וְזֹאת לַיהוָה וַיֹּאמֶר"; "וְלֵלֵוִי אָמַר"; "לְבִנְיָמִן אָמַר" ועוד.⁸ יתר על כן, השוואת השימוש בפועל "אמר"

⁵ לקריטריונים של מידת החשיבות והמשקל שיש לייחס לאנלוגיות לשוניות ראו: יהושע ברמן, "הערה מתודולוגית לביסוס האנלוגיה הנרטיבית בסיפור המקראי", בית מקרא נג (תשס"ח), עמ' 31-46.

⁶ דימוי של הורות ביחס לאלוקים מצוי לאורך השירה: "הָלוֹא הוּא אָבִיךָ קִנְךָ הוּא עֶשֶׂךָ וַיִּכְנַנְךָ" (פס' ו) ו"וַיִּטֵּשׂ אֱ-לֹהֵי עֲשָׂהוּ" (פס' טו).

⁷ על מגמה זו ראו עוד: רות ואברהם וולפיש, "בראשית היא המדבר", מקור ראשון, מוסף שבת, כ"ט באלול תשע"ז.

⁸ השימוש הנרחב בפועל "אמר" בברכת משה בולט במיוחד לאור השוואה לשימוש בסיפור המקביל של

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא
לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il.
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף